

УДК 338.246 (477)

САУХ І.В., к.е.н.,
м. Житомир**ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ “ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА”:
УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ**

Анотація: В статті на основі контент-аналізу визначення змісту категорії “економічна безпека” запропонована та обґрунтована сучасна модифікація її інтерпретації. На цій основі сформульована концептуальна модель економічної безпеки в контексті механізмів зростання конкурентоспроможності української економіки.

Ключові слова: економічна безпека, економічні інтереси, конкурентоспроможність, ресурсний потенціал, людський капітал.

Анотація: В статье на основе контент-анализа определения содержания категории “экономическая безопасность” предложена и обоснована современная модификация ее интерпретации. На этой основе сформулирована концептуальная модель экономической безопасности в контексте механизмов роста конкурентоспособности украинской экономики.

Ключевые слова: экономическая безопасность, экономические интересы, конкурентоспособность, ресурсный потенциал, человеческий капитал.

Abstract: In the article on the basis of content analysis of determining the content of “economic safety” category a modern modification of its interpretation is proposed and proved. On this basis a conceptual model of economic safety is formulated in the context of mechanisms of Ukrainian economy competitiveness increase.

Key words: economic safety, economic interests, competitiveness, resource potential, human capital.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли світова економіка зазнає системних трансформацій, а економіки окремих країн не завжди своєчасно та адекватно адаптуються до глобальних викликів, питання щодо визначення сутності та механізмів забезпечення економічної безпеки стає важливою науково-практичною проблемою для кожної країни, що ставить за мету сталі економічне зростання та піднесення добробуту населення. Глобальні протиріччя розвитку ХХ ст. актуалізували проблему економічної безпеки, яка має надзвичайно важливе практичне значення. Адже забезпечення захищеності підприємства від загроз є однією з головних цілей управління ним, сфокусованих, перш за все, на забезпеченні його економічної безпеки. Досягнення такої цілі потребує чіткого уявлення про сутність механізмів забезпечення економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені, які працюють в цих напрямках, особливу увагу приділяють з'ясуванню суті явища шляхом аналізу факторів та умов, критеріїв економічної безпеки, класифікації загроз економічної безпеки та механізмів їх локалізації. Вищезазначені питання знайшли відображення в роботах зарубіжних науковців: Л. Абалкіна, Л. Брауна, Б. Бузана, М. Дзлієва, Дж. Йочелсона, Х. Мауля, Х. Мальгрема, Х. Моргензана, А. Михайленко, Л. Мієрі, В. Сенчагова, М. Цілінські тощо. Вищенаведені автори підходять до визначення суті та ознак безпеки через дієво-функціональну активність суб'єктів з нейтралізації загроз і небезпек. Подібний

плюралізм у більшості обумовлений досить неоднозначним підходом до виявлення онтологічних характеристик феномену безпеки. В одних випадках безпека розглядається як стан певного об'єкта, в інших – як умова стабільного, стійкого розвитку, в третіх – як результат певних суб'єктивно-управлінських дій. Вказані підходи, на нашу думку, доповнюють один одного, акцентуючи увагу на системні, процесуальні, структурні, функціональні властивості безпечного існування особистості, суспільства, держави, цивілізації в цілому. До того ж плюралізм у розумінні сутнісних характеристик безпеки визначений змістом та особливостями тих реальних систем і механізмів забезпечення безпеки, які складаються в окремих країнах та регіонах.

Сутність поняття “економічна безпека” визначається також в роботах таких українських вчених як О. Власюк, В. Геєць, Б. Губський, Я. Жаліло, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранущенко та багатьох інших. Але, незважаючи на те, що теоретичні засади економічної безпеки вважаються певним чином розвинутими, проте як в Україні, так і за її межами немає єдиного розуміння суті цього поняття. Проблемі економічної безпеки на рівні галузі, підприємств та організацій присвячено достатньо багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених, серед яких С.Н. Іл'яшенко, Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьов, О.М. Ляшенко, Т.Б. Кузенко, Є.О. Олейніков, В.В. Шликов та ін. Водночас, не всі аспекти економічної безпеки на рівні галузі та підприємства досліджені на достатньо ґрунтовно-

му та належному рівні. Зокрема, визначення рівня економічної безпеки галузі за станом її конкурентоспроможності, ефективністю використання ресурсного потенціалу є такими, що залишаються поза увагою науковців, або розглядаються ними лише побіжно. Окрім того, потребують вивчення питання досягнення конкурентоспроможності у зв'язку із забезпеченням економічної безпеки на основі ефективного використання ресурсного потенціалу, зокрема в частині людського капіталу. Теоретичні аспекти ефективності управління людським капіталом в контексті досягнення конкурентоспроможності достатньо повно висвітлені в працях Г.Беккера, А.Ф. Лискова, Т. Шульца, Я. Фітценца. (АПЕ №5, 2010, С.38.)

На нашу думку, необхідно більш ґрунтовно дослідити проблематику розробки власної української моделі активної стратегії конкурентоспроможності як забезпечення стану економічної безпеки держави, суспільства, особистості, господарюючих суб'єктів. Ця модель могла б бути вибудованою на основі органічного синтезу американського досвіду активної зовнішньоекономічної діяльності і японського досвіду використання власних внутрішніх, перш за все, інтелектуально-професійних ресурсів і можливостей.

Мета дослідження. На основі контент-аналізу змісту визначень категорії "економічна безпека" здійснити спробу розвитку тезаурусу теорії економічної безпеки в частині окреслення розуміння сутності досліджуваної категорії як забезпечення поступального економічного розвитку суспільства з метою виробництва необхідних благ і послуг, що задовольняють індивідуальні та суспільні інтереси, та досягнення конкурентоспроможності шляхом ефективного використання людського капіталу.

Основні результати дослідження. Як зазначалося, в літературі зустрічаються різноманітні визначення поняття "економічна безпека", тому необхідно визнати відсутність єдиного розуміння суті поняття "економічної безпеки" як в Україні, так і за її межами. Серед українських вчених і спеціалістів-практиків поки що не сформувалося єдиної теоретично і методологічно обґрунтованої точки зору на економічну безпеку як на наукову категорію. Про це свідчить той факт, що на сьогодні запропонована значна кількість визначень економічної безпеки. Зокрема, лише українськими вченими-економістами дано більше двадцяти принципово відмінних трактувань даного поняття, що ускладнює формування дієвої стратегії забезпечення економічної безпеки країни.

Офіційно термін "економічна безпека" було визначено ще в 1985 році у резолюції Генеральної Асамблеї ООН "Міжнародна економічна безпека". В українській науковій школі початок досліджень з даної проблематики припадає на 90-і роки ХХ сторіччя, а поняття "економічна безпека" ввійшло у науковий понятійно-категоріальний апарат не раніше 1994 року, після написання науковцем Г. Пастернак-Тарануцен-

ком підручника "Економічна безпека держави" [17]. В подальшому теорія економічної безпеки пройшла цілу низку етапів. З розвитком соціально-економічних відносин суспільства та під впливом вдосконалення методології їх вивчення економічною наукою термін економічної безпеки розглядався з різних позицій.

В публікаціях початку 90-х років минулого століття економічна безпека розглядалася дослідниками з позиції забезпечення фізичної безпеки підприємства (тобто збереження його майна), а ресурси, які були у розпорядженні підприємства, виступали об'єктом захисту. Економічна безпека переважно трактувалася як система забезпечення умов збереження комерційної таємниці підприємства [5]. В подальшому більшість авторів [8; 17] зміст економічної безпеки визначають як стан захищеності (країни, регіону, галузі, підприємства) від зовнішніх та внутрішніх загроз або факторів негативного впливу. На основі такого підходу відбулася логічна трансформація формулювання категорії економічна безпека як стану захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних загроз [12; 18]. Конкретизуючи попередню наукову позицію, науковці [16; 18] способом забезпечення економічної безпеки детермінують систему захисту економічних інтересів. В цьому контексті складовими стратегії економічної безпеки В. Шликов [18] називає боротьбу з недобросовісною конкуренцією, забезпечення інформаційної безпеки та правовий захист інтелектуальної власності.

Згодом, в міру розвитку і ускладнення ринкових відносин, з'явилося розуміння, відповідно до якого економічна безпека підприємства стала розглядатися не лише в дискурсі зовнішніх умов його діяльності, але й з позиції комплексного аналізу умов, що впливають на підприємство в цілому. В рамках такого підходу [9; 13; 15] ресурси підприємства виступають інструментом забезпечення його економічної безпеки. При цьому специфіка застосування такого інструменту теоретично обґрунтовується поверхнево, а прикладний аспект його використання має здебільшого інтуїтивний характер.

З ХХІ ст. позиції науковців щодо визначення змісту категорії економічна безпека концентруються на аналізі реального стану та ефективного використання ресурсів (країни, регіону, галузі, підприємства). Але цього далеко не достатньо. Вважаємо за необхідне в "ресурсному підході" розрізнати стан ресурсів (ресурсний потенціал) підприємства та ресурсне забезпечення економічної безпеки.

Наступною сходинкою розвитку тезаурусу економічної безпеки слід вважати визначення сутності досліджуваної категорії як забезпечення поступального економічного розвитку суспільства з метою виробництва необхідних благ та послуг, що задовольняють індивідуальні та суспільні інтереси. Саме на цьому етапі авторського контент-аналізу необхідно визнати найбільш плідною теоретичну конструкцію визначення економічної безпеки академіка Л. Абалкіна [2], яка

констатує базові параметри, *передусім економічні*, що є вкрай важливим для подальшого дослідження.

Заслуговує на увагу також позиція [3], згідно якої наявність у підприємства конкурентних переваг є головним чинником забезпечення економічної безпеки. Відповідно до ідеї такого підходу, який пропонується назвати конкурентним, стійкі конкурентні переваги підприємство отримує шляхом безперервного удосконалення існуючих і використання нових ресурсів. Зрозуміло, що будь-яке унікальне поєднання ресурсів, властиве конкретному підприємству, дозволяє йому успішно конкурувати на ринках, забезпечуючи при цьому певні конкурентні переваги і, як наслідок – певний рівень його економічної безпеки.

Проведений контент-аналіз наукових джерел щодо змісту визначень категорії економічна безпека дозволяє здійснити узагальнення та класифікацію основних позицій авторів. Результати такого узагальнення наведено в табл. 1.

Таблиця 1
Систематизація визначень змісту поняття “економічна безпека” (авторська розробка)

№	Позиція, підхід	Джерело
1	Максимально абстрактне формулювання	[4]; [11]; [19]
2	Механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам	[8]; [17]
3	Забезпечення збереження комерційної таємниці	[5]
4	Досягнення конкурентоспроможності	[1]; [2]; [3]
5	Забезпечення економічної стабільності	[6]; [7]; [10]
6	Захист економічних інтересів	[16]; [18]
7	Ефективність використання ресурсного потенціалу з метою подолання загроз	[9]; [13]; [15]
8	Гармонізація економічних інтересів	[12]; [18]
9	Досягнення конкурентоспроможності шляхом ефективного використання ресурсного потенціалу	Дана стаття

Таким чином, в науковій літературі та господарській практиці сформувалися різні позиції (підходи) авторів щодо сутності поняття “економічна безпека”. Виділені позиції стосуються або інтерпретації економічної безпеки як стану захищеності підприємства від загроз, або як міра гармонізації його інтересів у часі та просторі, або як стану використання корпоративних ресурсів. Узагальнюючи досягнуті результати попередників, зауважимо, що кожен з підходів має незавершений характер через відсутність сформованої логічної залежності економічної безпеки від рівня конкурентоспроможності, що суттєво ускладнює верифікацію запропонованих дослідниками підходів.

Найбільш імовірною причиною наявності різних позицій та підходів є недостатня розробленість теорії

економічної безпеки, методології її дослідження та механізмів забезпечення. Це підтверджує аналіз чинного українського законодавства та робіт вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, який засвідчує плюралізм наукового термінологічного апарату при окресленні та визначенні поняття “економічна безпека”, що значною мірою ускладнює пояснення сутнісних властивостей та конкретних характеристик економічної безпеки.

Порівняння всіх цих визначень переконує в тому, що економічна безпека не може бути одночасно станом, спроможністю і рівнем розвитку економіки, а також, ще й готовністю, і потенційними можливостями інститутів влади. Це також підтверджує наявність значних розбіжностей у розумінні сутності досліджуваної категорії. На нашу думку, з множини суджень щодо того, як потрібно розуміти економічну безпеку і як її вивчати, на сьогодні можливо виділити два принципово відмінних концептуальних підходи.

Сутність першого підходу полягає в тому, що економічна безпека є домінантою або, принаймні, найважливішою характеристикою сучасної економіки. Другий підхід визначає економічну безпеку господарської системи найважливішою умовою (мінімально необхідною умовою) стійкого прогресивного розвитку такої системи. Економічна безпека у цьому випадку стає необхідною ознакою економічно розвинених країн, а категорії “економічна безпека” та “економічний розвиток” розглядаються як цілком рівноправні. На нашу думку, другий концептуальний підхід стосовно економічної безпеки є більш синтетичним та конструктивним в контексті викликів сьогодення.

В сучасних умовах полікритеріальність оцінки економічного розвитку обумовлює визначення економічної безпеки країни (галузі, підприємства) як стану економіки, який з боку суспільства бажано зберегти або розвивати в прогресуючих масштабах. Саме *конкурентоспроможність* в частині реалізації політики ефективності використання та розвитку ресурсного потенціалу стає нормою (обв’язковою умовою) суспільно-економічного розвитку.

Проведений аналіз змісту категорії економічна безпека потребує розкриття її змісту в постулатах низки наступних концептуальних положень:

1) При розгляді системи економічної безпеки необхідно спиратися на важливі теоретичні концепти загальної теорії систем. Система як множина взаємопов’язаних елементів має свої якісні характеристики, а саме: множинність елементів та їх тісний діалектичний зв’язок, сумісність елементів, а також наявність в системі саме таких елементів, які дозволяють отримати нову системну якість. Саме в такому аспекті для ринкової системи господарювання в основу забезпечення економічної безпеки господарюючих суб’єктів включені ідеї структурної, функціональної варіативності як способу забезпечення конкурентоспроможності.

2) Конкурентоспроможність (економічна успішність) та економічна безпека знаходяться у відносинах взаємної обумовленості, оскільки успішність бізнесу іманентно актуалізує стійкість та безпеку господарювання. Вона є важливою складовою економічної безпеки, по суті основним "остовом" її конструкції. Одночасно це відносно самостійна система, яка має свою структуру, внутрішню логіку розвитку та функціонування.

3) В контексті досягнення високого рівня конкурентоспроможності вважаємо за необхідне виділити роль ресурсного потенціалу, зокрема людського. Теорія людського капіталу вперше висунута відомим американським економістом, лауреатом Нобелівської премії Т. Шульцем, а її базова модель розроблена в праці Г. Беккера (також лауреата Нобелівської премії) "Людський капітал". Згідно цієї теорії людський капітал є вагомим джерелом економічного зростання (а, отже, і конкурентоспроможності).

4) Ефективна діяльність економічної системи створює об'єктивні умови та суб'єктивні мотиваційні механізми формування інтересів різних сторін соціально-економічних відносин, що безперечно відноситься до факторів забезпечення національної конкурентоспроможності, економічної самодостатності і безпеки.

5) Для країн з ринковою, донедавна з перехідною економікою, які перебувають в зоні системної кризи (Україна, Російська Федерація та інші), найбільш оптимальна модель забезпечення економічної безпеки мала б базуватися на поєднанні ресурсів стабільності, керованості і дозованого економічного ризику в тих сферах господарювання, які давали б можливість отримати максимальну соціально-економічну поточну ефективність. Реалізація такої моделі економічної безпеки передбачає раціональне використання "точкових технологій" господарювання, зорієнтованих на максимальну результативність в мінімально стислі терміни. До того ж, економія часу стає тут базовою умовою у господарській успішності та економічній безпеці.

Висновки. Зростання ентропійності глобального розвитку, неефективність систем багатостороннього регулювання світового господарства зумовлює посилення ролі національної регуляторної політики в контексті конкурентоспроможності з метою забезпечення економічної безпеки. Авторський контекст теоретичної рефлексії сутності феномену економічної безпеки дозволяє вибудувати внутрішню логіку, причинно-наслідковий "ланцюг" її формування і розвитку, який включає наступні ланки: економічні інтереси – конкурентоспроможність – ресурсний потенціал – людський капітал – економічна безпека.

У зв'язку з цим постають ще дві методологічно важливі проблеми. Перша, це взаємозв'язок між структурою системи і цілями її "життєдіяльності". Друга – аксіоматичність цілей "випереджального" розвитку, "національної конкурентоспроможності", "економіч-

ного і національного суверенітету", яка ще не доведена історичним досвідом. Саме тому розробка власної української моделі економічної безпеки актуалізує проблематику конкурентоспроможності національної економіки, осмислення її системних, структурних, функціональних властивостей та ієрархічних характеристик.

Основою державної стратегії економічної та в цілому національної безпеки, на наш погляд, повинна стати ідеологія розвитку (система наукових поглядів, що включає не лише економіку, а й філософію, соціологію, інформатику, право, політологію та геополітику тощо), яка враховує стратегічні пріоритети, національні інтереси, внаслідок чого загрози безпеці зводяться до мінімуму. Якщо ринкові механізми до цього часу не здатні були вивести країну на шлях розвитку, то необхідно на основі комплексного аналізу ринкової ситуації закласти нові парадигми зростання конкурентоспроможності. Без ідеології розвитку, без культивування промислового та інноваційно-технічного зростання неможливо вирішити такі завдання економічної безпеки, як збільшення доходів бюджету, забезпечення прийняттого рівня зайнятості населення, підвищення добробуту та якості життя і соціальної захищеності населення. Відтак логічна послідовність повинна охоплювати систему: (1) національна ідея (призначення нації (соціуму) і держави як інструменту її реалізації); (2) модель суспільного ладу і соціально-економічного розвитку; (3) національні інтереси в межах такої моделі; (4) стратегічні цілі соціально – економічного розвитку та ймовірні стратегічні загрози для їх досягнення; (5) концепція національної конкурентоспроможності у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19.06.2003 №964-4//Відомості Верховної Ради (ВВР).-2003.-№39. – с.351.
2. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их поражение / Леонид Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4–13.
3. Азарова А.О., Гаврилова О.В. Розробка методики визначення економічної безпеки підприємства [Текст] / А.О. Азарова, О. В. Гаврилова // Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць: у 4 т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – Випуск 191. – Т. 3. – С. 719–720.
4. Андриенко В. Н. Механизм обеспечения экономической безопасности предприятия / В. Н. Андриенко // Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2008. – № 8. – С. 12–17.
5. Белов В., Полянський А. Правовая охрана конфиденциальности коммерческой тайны [Текст] / В. Белов, А. Полянський // Право и экономика. – 1993. – № 13–14. – С. 12–21.
6. Грунин О. Экономическая безопасность организации / О. Грунин, С. Грунин. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.
7. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б.В. Губський. – К.: Укрархбудінформ, 2001. – 121 с.
8. Економічна безпека підприємств, організацій та установ. / В. Л. Ортинський, І. С. Керницький та ін. – К.: Правова єдність, 2009. – 544 с.

9. Економічна безпека. / за ред. З. С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
10. Жаліло Я.А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку / Я.А. Жаліло // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 12–16.
11. Ковалев Д. Экономическая безопасность / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48–51.
12. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Лященко. – К.: Лібра, 2003. – 280 с.
13. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств в умовах ринкової економіки: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. – К., 2004. – 18 с.
14. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 462 с.
15. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. – М.: ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1997. – 288 с.
16. Новікова О. Ф. Економічна безпека: концептуальні визначення та механізми забезпечення: монографія / О. Ф. Новікова, Р. В. Покотиленко. – Донецьк: НАН України, Ін-т економіки промисловості, 2006. – 408 с. с. 7.
17. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави / під ред. проф. Б. Кравченка. – К.: 1994. – 140 с.
18. Шлыков В. В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В. В. Шлыков. – СПб: Алетейя, 1999. – 140 с.
19. Экономическая безопасность России. / под ред. В.К. Сенчагова. – М.: Дело, 2005. – 896 с.